

Ką rado Trakuose Žilberas de Lanua, arba kas yra *Trakų žydai*

Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė

doktorantė Vilniaus universiteto Senovės ir
vidurinių amžių istorijos katedra
Tel. 68 72 97

Lietuvos istoriografijoje tautinių mažumų (karaimų, totorių, žydų) istorijai niekada nebuvo skiriama pakankamai dėmesio. Žinant Lietuvos istorijos mokslo raidos etapus, jų kaitos darytus „perversmus“ ideologine ar istorijos sampratos ir jos naudingumo ar reikalingumo prasme (tai ir diktavo nagrinėjamų temų aktualumą), peršasi išvada, jog tautinių mažumų istorijos Lietuvoje problemos niekada nebuvo svarbios. Net ir dabar Lietuvos istorijos mokslo svarbių ir nesvarbių ar populiarių ir nepopuliarių temų skalėje tautinių mažumų problematikos pozicijos liko beveik nepakitusios. Tiesa, daugelyje darbų apie įvairius Lietuvos visuomenės, ūkio, kultūros ir kitus istorijos aspektus jau nepamiršamas Lietuvos gyventojų daugiatautiškumo faktas, tačiau, kadangi nėra naujų kompleksinių studijų šiuo klausimu ir dabar remiamasi vos ne chrestomatiniais tapusiais teiginiais, kartojamais beveik nuo XIX a. pabaigos ar XX a. pradžios, kai Rusijos istorikai bandė spręsti vadinamąjį „žydų klausimą“, o Lenkijoje bent minimaliai buvo domimasi Lietuvos totorių ir karaimų praeitimi.

Neneigiant tautinių mažumų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) istoriją stu-

dijavusių mokslininkų nuopelnų, galima teigti, kad šiuolaikinėje istoriografijoje jų teiginiai nėra pakankamai kritiškai vertinami. Tą patį galima pasakyti ir apie karaimų bendruomenės Trakuose istoriją: ji nagrinėta izoliuotai, kaip ypatinga, bet ne kaip sudėtinė LDK karaimų istorijos dalis. Dėl to skirtingų laikotarpių istoriografijoje atsirado nemažai painios vertinant karaimų teisinę padėtį ar terminiją, šaltiniuose įvardijančią karaimus. O postuluojuojant dėl religinių skirtumų neįmanomą karaimų ir žydų sugyvenimą viename mieste, net nesvarstoma žydų bendruomenės egzistavimo Trakuose galimybė, nors be didesnių konfliktų žydai ir karaimai gyveno ir turėjo atskirus maldos namus Lucke¹, vėliau Biržuose² ir kitur. Tad kuo gi ypatingi Trakų karaimai, dėl religinių ir kultūrinių skirtumų negalėję sugyventi viename mieste su žydais, kitaip tariant, ar skiriasi iki XVII a. vidurio Lietuvos Metrikos (LM) aktuose vartotų terminų *Trakų žydai* ir *Lucko žydai* prasmė? Istoriografijoje³, remiantis LDK laikotarpio šaltiniais, jau įrodyta, kad LM aktų terminas *žydai*, pridodant bendruomenės, kuriai priklausė vienas ar kitas asmuo, pavadinimą yra vienodai taikomas įvardijant tiek žydus, tiek

karaimus. Iš tikrųjų 1506 m. pabaigoje į Žygimantą Senąjį kreipėsi „... visi Lucko žydai – rabinistai, karaimai“⁴. Tokia prasme termino *žydas* vartojimas šaltiniuose nėra klaidingas, nes savo prasme, žymint religinę priklausomybę ir kartu išskirtinį žydų bei karaimų teisinį statusą LDK, jis atitinka mums įprastę terminą *krikščionis*, įvardijantį išpažįstančius krikščioniškas religijas. Nors ir tikslus, toks šaltiniuose vartojamo termino *žydas* aiškinimas nieko negelbsti, norint atskirti, kas minimas šaltinyje: žydas ar karaimas. LM terminas *Lucko žydas* istoriografijoje iš esmės neapertas, nors taip pat, kaip ir Trakų, neįmanoma apibrėžti jo tikrosios prasmės. Kita vertus, yra akivaizdžių įrodymų, kaip ir anksčiau cituotame akte, jog Lucke gyveno ir žydai, ir karaimai. Veikiausiai tai, kad Trakai buvo LDK karaimų religinis ir kultūrinis centras, paskatino autorius ne tik labiau domėtis Trakų karaimų istorija, bet ir greičiau aiškinti šaltinių terminą *Trakų žydas*, kartu padarant jį diskusijų objektu.

Galima skirti dvi visiškai priešingas šį terminą iššifruoti bandžusių autorių grupes. Pirmieji⁵ apskritai nekreipė dėmesio į *Trakų žydo* prasmės dvilypumą ir, pažodžiui suprasdami terminą, visus *Trakų žydus* priskyrė žydams rabinistams. Tuo tarpu antroji autorių grupė⁶, Trakams suteikusi išskirtinio miesto, kuriame dėl religinių skirtumų negalėjo sugyventi žydai ir karaimai, statusą, *Trakų žydo* terminą iššifravo ne mažiau viena reikšme, siūlydami jį suprasti kaip *Trakų karaimas*. Šia termino aiškinimo versija perdėm sureikšminamas Trakų miesto paminėjimas, antrosios grupės autorių net traktuojamas kaip pagrindinis požymis, įrodantis, kad akte minimi būtent karaimai. Jei dar kartą grįžtume prie *Luc-*

ko žydu, įsitikintume, kad Lucko paminėjimas ne tik neskiria, bet ir negali atskirti *Lucko karaimo* nuo *Lucko žydo*, juo labiau kad šaltiniuose vartojamas terminas *žydas* žymi ir vienus, ir kitus. Reikia pripažinti, kad pirmajai grupei priskirti autoriai, jei ir nebuvo visiškai teisūs, neskyrę žydų nuo karaimų, tačiau tikslesni, nes tokia pozicija tiko visai be išimties LDK teritorijai ir neiškreipė šaltinių termino *žydas* esmės. Tuo tarpu pasirinkus antrąją tik vienam LDK miestui tinkančią *Trakų žydo* aiškinimo versiją, sunku išvengti nesklaidumų, ypač analizuojant LM aktų turinį. Atsisakius dirbtinės vien tik Trakams taikomos neįmanomo žydų ir karaimų sugyvenimo sąlygos, galimas trečias LM termino *Trakų žydas* aiškinimo variantas: vienodai, kaip ir visoje LDK, suprantant dvigubą termino *Trakų žydas* prasmę – žydas ir karaimas. Kitaip sakant, *Lucko žydo* prasmė turi būti tapati *Trakų žydui*. Todėl prasminga apsvarstyti iki šiol istoriografijoje⁷ tik kaip nedrąsiai prielaidą pasirodžiusią mintį (nuolat neigtą, bet niekada rimtai nenagrinėtą), kad Trakuose veikė dvi – žydų ir karaimų – bendruomenės.

Analizuodami netradicinę problemos sampratą, pradėkime tradiciškai, kaip ir visi autoriai, vienaip ar kitaip svarstę *Trakų žydų* klausimą, nuo Žilbero de Lanua apsilankymo Trakuose. XV a. antrajame dešimtmetyje Žilberas de Lanua jau fiksuoja Trakų daugiatautiškumo faktą, mieste ir aplinkiniuose kaimuose radęs ten gyvenančių totorių, vokiečių, lietuvių, rusų ir „labai daug žydų“⁸. Šis prancūzo pastebėjimas – tai jo interpretacijų variantiškumo istoriografijoje pradžia, visais įmanomais būdais bandant rasti Trakuose karaimų, kurie tiesiogiai nepa-

minėti. Dauguma autorių⁹ tvirtai įsitikinę, kad ir prancūzas Žilberas de Lanua žydais pavadino Trakų karaimus. Originalensis, bet neteisis buvo A. Szyszmanas¹⁰, manęs, jog prancūzų keliautojas karaimus painiojęs su totoriais. Kitaip tariant, A. Szyszmanas ne-neigė Trakuose gyvenus ir „labai daug žydų“. Sunku įsivaizduoti, kad tuo metu, kai žydų gyventa daugelyje Europos valstybių, jų buvimas Trakuose galėjo nustebinti ar suklaidinti daug keliavusį Žilberą de Lanua, veikiau galėjusį mažiau pažįstamus karaimus priskirti prie žydų rabinistų nei apskritai nepastebėti pastarųjų buvimo. Panašiai po šimto metų Motiejus Mechovita Trakuose randa „keistuolių“ žydų, kurie „verčiasi amatais ir prekyauja, valdo valstybines rinkliavas, o iš lupininkavimo negyvena“¹¹. Visos veiklos sritys, išskyrus vieną, tinka karaimams, bet netinka XVI a. pirmos pusės žydams. Toliau įrodysime, kad muitinės ar karčemas nuomojosi ne karaimai ar žydai, bet *Trakų žydai*, dažnai bendradarbiaujantys su kitų bendruomenių žydais.

Žilbero de Lanua ir Motiejaus Mechovitos pastebėjimus vertinant ne siauru Trakų, bet visos LDK požiūriu, paaiškėja, jog jie yra ne mažiau komplikuoti ir prieštaringi negu pati *Trakų žydo* sąvoka. Žinoma, nė vienas iš autorių neklydo, nes jiems ir jų amžininkams, priešingai nei mums, buvo visiškai aišku, kas yra *žydas*. Antai 1388 m. Vytauto Didžiojo privilegija Brastos žydams, 1507 m. Žygimanto Senojo patvirtinta visai LDK, reguliavo žydų ir krikščionių santykius, o 1441 m. Trakų karaimams Kazimiero suteikta savivalda atskyrė *Žydų galą* nuo krikščioniško miesto. Taip dar labiau suklaidinti šiandienos istorikai. XV–XVI a. autorių pastebėjimais besąlygiš-

kai remtis negalima, o LM aktai leidžia įžvelgti naują, ligšiolinėje istoriografijoje neigtą *Trakų žydo* prasmę.

Iš LM aktų aiškėja, kad istoriografijoje dirbtinai supriešinti *Trakų žydai* ir žydai sėkmingai bendradarbiauja versle. Toliau pateikiamų aktų turinys, jei kiekvieną *Trakų žydą* iššifrutume kaip karaimą, atrodytų keistokai, nors ir būtų taikoma frazė „verslas yra verslas“. 1486 m. gegužės 9 d.¹² Kijevo, Vyšegrado ir Žitomiro muitinės išsinuomojo Kijevo ir *Trakų žydai*: Simsi Kravčikas, Sadka ir Šamakas Danilovičiai, Kamodičius ir Rižka. Tų pačių metų birželio 17 d.¹³ Putivlio muitus ir karčemas vėl išsinuomojo Kijevo ir *Trakų žydai*: Simcha ir Riabėjus, Sadka ir Šamakas Danilovičiai, Samodica ir Rižka. Paskutiniajame akte minimas Riabėjus yra vienintelis žinomas įtakingų XVI a. pirmosios pusės žydų kilmės verslininkų Jezofovičių šeimos pradininkas, kilęs iš Kijevo, o vėliau tapęs Brastos žydų bendruomenės nariu, kaip ir akte minimas jo brolis Simcha. Tačiau visų kitų verslininkų išpažįstamą religiją nustatyti sunku. Kaip ir iš verslininkų asmenvardžių neįmanoma atskirti Kijevo žydo rabinisto nuo *Trakų žydo*. Ne mažiau klaidina ir tai, kad *Trakų žydai* perėmė stambaus masto žydų kilmės verslininkams būdingą veiklos bruožą: lygiaverčių dalininkų kooperavimąsi versle. Štai 1525 m. gruodžio 20 d.¹⁴ Brastos žydas Michelis Jezofovičius ir jo dalininkas *Trakų žydas* Ogronas Nachimovičius už 500 kapų grašių dvejiems metams išsinuomojo Minsko muitinę. Įvairių miestų bendruomenėms priklausančių žydų rabinistų ir *Trakų žydų* kooperavimosi versle pavyzdžių yra pakankamai. 1441 m., suteikus karaimams savivaldą, buvo įsteigta karaimų vaito pareigybė¹⁵. Nuo tada

karaimų vaitas, šaltiniuose vadinamas žydų vaitu, dažniausiai prireikus ir atstovaudavo karaimų interesams. Tuo tarpu žydai į didįjį kunigaikštį paprastai kreipdavosi bendruomenės vardu. Analizuojant LM aktų formuluo-tes paaiškėja, kad su prašymais į didįjį kunigaikštį besikreipiančių Trakų gyventojų įvardijimai yra gana komplikuoti, ypač minint *Trakų žydus*. Pasirodo, gyventa „tokių“ ir „kitokių“ žydų. 1579 m. į didįjį kunigaikštį kreipiasi „...mūsų pavaldiniai: žydų vaitas su visais kitokiais tenykščiais žydais“¹⁶ ar po kelerių metų „... mūsų pavaldiniai: Trakų miesto miestiečiai žydai, vaitas Alesanas Isakovičius su visais Trakų žydais“¹⁷. Manau, jog tai nėra raštininko klaidos, o tik bandymas atskirti tuo pačiu terminu vadinamas skirtingas žmonių grupes. Šiose citatose minimas *žydų vaitas* yra karaimų savivaldos aukščiausia instancija – karaimų vaitas. Atitinkamai *miestiečiais žydais* vadinami karaimai, naudoję Magdeburgo teisę.

Kas aktuose įvardijami „visais kitokiais tenykščiais žydais“ ar „visais Trakų žydais“? Tai ir yra antroji LM termino *Trakų žydas* prasmė. Kad Trakuose greta karaimų buvo susibūrusi žydų bendruomenė, patvirtina 1533 m. lapkričio 11 d.¹⁸ į LM įrašytas teismo sprendimas, pripažinęs teisėtą Brastos žydo Abraomo Michelevičiaus 18 kapų grašių ieškinį, iškeltą kunigaikčiui Rezanskiui. Akte labai nuosekliai aprašoma Abraomo Michelevičiaus priesaikos procedūra. Taigi Abrahamas Michelevičius norėdamas susigrąžinti dar jo tėvo Brastos žydo Michelio Jezofovičiaus kunigaikščiui Rezanskiui paskolintus pinigus privalo „... tuo prisiekti pagal savo žydiškos teisės paprotį ir pagal jų pri-

vilegijas, kaip valdovo Statute aprašoma...“¹⁹ Savo ruožtu teismas nustatė priesaikos laiką ir vietą: „... ketvirtą dieną, žydui pirmadienį, švento Martyno išvakarėse, sinagogoje Trakuose...“²⁰ „...Ir tuo laiku Avraška, žydas, buvo Trakuose ir buvo pasirengęs tuo prisiekti, ir sinagogoje apsistojo ir rabinui prisiekti, ir užsirašė, ir pilies pareigūnui apie savo atvykimą pranešė ir tuo tikslu užsirašė, ir laukė kunigaikščio Rezanskio, betgi paties Rezanskio nebuvo ir nevedė [Rezanskis] jo prisiekti. Ir kada jie jau iš Trakų važiojo, artėjant vakarui sutiko kunigaikščio Rezanskio tarną, kuris jiems pasakė, kad važiuoja to žydo priesaikos stebėti...“²¹ Trakų, kaip Abraomo Michelevičiaus priesaikos vietos, pasirinkimas nėra klaidingas ar atsitiktinis. Vytauto Didžiojo privilegijoje žydams numatyta žydų priesaika prie sinagogos durų. Todėl nestebina, kad Brastos žydo Michelio Jezofovičiaus sūnaus ir prozelito LDK iždininko Abraomo Jezofovičiaus sūnėno, Abraomo Michelevičiaus ir kunigaikščio Rezanskio bylos svarstymui vykstant Vilniuje, kur tuo metu dar nebuvo žydų bendruomenės, paaiškėja, jog arčiausiai Vilniaus esanti Trakų, bet ne kuri nors kita sinagoga, juo labiau kad etninėje Lietuvoje XVI a. pirmojoje pusėje iš tikrųjų nebuvo žydų bendruomenių. Akte fiksuotas sinagogos, kaip pagrindinio bendruomenės egzistavimo rodiklio, buvimas Trakuose 1533 m. atitinka teiginį, kad Trakuose, greta karaimų bendruomenės, buvo įsikūrę žydai rabinistai, o jų bendruomenė buvo vienintelė etninėje Lietuvoje iki pat XVI a. 7-ojo dešimtmečio. Trakų žydų bendruomenės egzistavimo tęstinumą įrodančių faktų LM ir kituose žydų isto-

riją LDK atspindinčiuose šaltiniuose yra kur kas daugiau. Jų pakanka atskleisti ir šiuo metu istoriografijoje taikomo termino *Trakų žydas* aiškinimo vienareikšmiškumą. Nors tuo jau buvo galima įsitikinti vien iš anksčiau cituotų LM aktų.

Dar didysis kunigaikštis Kazimieras, suteikdamas Trakų karaimams savivaldą, numatė, kad jie turi mokėti činčą ir duokles, kaip moka kiti magdeburginiai miestai, tiksliau, Vilnius ir Trakai. Kazimieras ir jo įpėdiniai pasiliko sau teisę, esant neišvengiamai būtinybei, tiek visiems LDK magdeburginiams miestams, tiek ir Trakų karaimams skirti generalinę rinkliavą²². Vėliau po ilgai trukusių ginčų buvo nustatyta, kad Trakų miesto mokesčius moka per pusę *Karaimų galas* ir krikščioniškoji miesto dalis. 1529 m. sausio 21 d.²³ tikslinę rinkliavą įkeistoms valstybinėms žemėms išpirkti moka magdeburginiai miestai, tarp jų ir Trakai, bet su priedašu – be žydų. Toliau akte išvardytos valstybinės žemės esančios žydų bendruomenės: Trakų, Gardino, Pinsko, Brastos, Lucko, Klecko ir t. t., dėl to paties privalančios sumokėti net 1000 kapų grašių. Tikint Kazimiero privilegija, karaimams ir vėlesniais teismų, nustačiusių atskirų Trakų miesto dalių mokesčių mokėjimo principus, sprendimais karaimai ir šią rinkliavą turėjo mokėti kartu su krikščioniškosios Trakų dalies gyventojais. O priedašas „be žydų“ šį kartą adresuotas tik žydams rabinistams, tarp kurių bendruomenių, šalia Brastos, Gardino, Klecko ir kt., minima Trakų žydų bendruomenė. Ji kartu su kitomis per Livonijos karą net du kartus (1563 m.²⁴ ir 1566 m.²⁵) moka vieną didesnę specialiai žydams skirtos rinkliavos sumą, juo labiau kad

Trakų žydų bendruomenė, kaip savarankiška ir turinti savivaldą (kahalą), bet ne kurios nors iš stambesnių bendruomenių kuruojama, moka LDK žydų vaado (aukščiausios LDK žydų savivaldos instancijos) nustatytus mokesčius 1623 m.²⁶, 1631 m.²⁷, 1634 m.²⁸ Ir tik 1644 m.²⁹ mokant mokesčius kartu su Žemaitijos bendruomenėmis prijungiama prie Vilniaus žydų bendruomenės.

LM Trakų žydų bendruomenės paminėjimai greta tikrai žydiškų bendruomenių visą XVI a. bei dalyvavimas mokant LDK vaado skirtus mokesčius XVII a. pirmojoje pusėje įrodo Trakų žydų bendruomenę buvus dar iki 1646 m.³⁰ Vladislavo Vazos paskelbtą žydų ekonominės veiklos suvaržymą Trakuose. O tai istoriografijoje³¹ vertinama kaip karaimų prašymu įvykdyta didžiojo kunigaikščio sankcija prieš tik pradedančius tuštėjančiame mieste kurtis žydus. Tačiau pačiame Vladislavo Vazos „Draudime“, išskyrus pastebėjimą, jog žydai savinasi karaimams suteiktas lengvatas ar prekiauja pažeisdami karaimų privilegijas, nėra net užuominos, kad jie gali būti naujakuriai Trakuose. 1646 m. Vladislavo Vazos privilegija Trakų karaimams, pirmą kartą aiškiai apibrėžianti *Trakų žydo* prasmę – *žydas karaimas* ir *žydas rabinistas* – dar kartą patvirtina žydų bendruomenės egzistavimo Trakuose faktą.

Taigi teigiant buvus Trakuose žydų ir karaimų bendruomenes, o ne kurią vieną iš jų, aiškūs tampa istoriografijoje supainiotų – Vytauto Didžiojo privilegijos žydams ir 1441 m. Kazimiero privilegijos Trakų karaimams savininkai. Visos istoriografijoje siūlomos šių privilegijų savininkų nustatymo versijos grupuojasi pagal tai, kaip autoriai supranta *Tra-*

ku žydo prasmę. Karaimų ir žydų neskiriantys autoriai³² abi privilegijas „atiduoda“ žydams, tuo tarpu *Trakų žydą* tik kaip karaimą šifruojantys istorikai³³ arba neigia Vytauto Didžiojo privilegijos autentiškumą³⁴, arba ir šį kartą, išskirdami Trakus iš viso LDK istorijos konteksto, mano, jog abi privilegijos buvo suteiktos vien karaimams, nors Vytauto Didžiojo privilegija niekada nebuvo patvirtinta atskirai Trakams. Abi privilegijas karaimams pripažįstantys autoriai, nekreipdami dėmesio į Vytauto pozicijas LDK iki Astravo sutarties, linkę karaimų įkurdinimą Trakuose ankstinti net dešimtmečiais³⁵, aiškina, kad Vytautas 1388 m. privilegiją suteikė Trakų karaimams, bet ne Brastos žydams, o tai įtikinamai įrodė S. Lazutka ir E. Gudavičius³⁶. Karaimų įkurdinimą Trakuose ankstinti nėra prasmės, nes Vytautas tėvoninius Trakus susigrąžino tik po 1392 m. Astravo sutarties ir tik praėjus keletui metų pradėjo kryptingą Trakų apgyvendinimo politiką, beveik tuo pačiu metu (1397–1398 m.) įkurdindamas mieste totorius ir karaimus ir greičiausiai jau Žilbero de Lanua Trakuose matytus žydus, galbūt Vytauto atkeltus iš Brastos ar Gardino, kur tuo metu buvo gausiausios LDK žydų bendruomenės. Istoriografijoje vos ne vieningai siūlomas Vytauto Didžiojo ir 1441 m. Kazimiero privilegijų suderinamumas (priskiriant jas žydams ar karaimams) neįmanomas dėl privilegijų turinio ir jų sukuriamos juridinės būklės prieštaravimo bei nesuderinamumo. Tiek Vytauto Didžiojo, tiek Kazimiero privilegijos periodiškai ir beveik vienu metu konfirmuojamos, tradiciškai išvardijant visus didžiuosius kunigaikščius, iki tol patvirtinčius pri-

vilegijų galiojimą. Nė viename iš Kazimiero privilegijos patvirtinimų, net ir 1776 m.³⁷ privilegiją tvirtinant Stanislovui Augustui Poniatovskui, kai išdėstomi visi be išimties nuo Kazimiero privilegijos galiojimą patvirtinę LDK valdovai iki paties Poniatovskio, nėra minimas Vytautas, kaip galėjęs suteikti tokio ar panašaus turinio privilegiją Trakų karaimams. Atitinkamai nė viename iš Vytauto Didžiojo privilegijos žydams patvirtinimų nėra paminėtas Kazimieras, kaip kada nors sutvirtinęs šią privilegiją. To neįvertinant ir sutinkant su istoriografijos teiginiu, jog Vytauto Didžiojo 1388 m. privilegija žydams buvo neabejotinai skirta karaimams, reiktų patikėti ir nepateisinamą visų be išimties LDK valdovų kanceliarijų aplaidumui. Ne mažiau šiurkšti būtų ir prielaida, kad Vytauto Didžiojo privilegija, kaip pirminė, buvo duota ir vėliau patvirtinta visai LDK žydų bendruomenei ir karaimams kartu, 1441 m. jau specialiai pastariesiems dovanojant nuolat renvuojamą savivaldą.

Tai, kad egzistuoja dvi skirtingos privilegijos, turinčios skirtingus ir aiškiai apibrėžtus adresatus, įrodo ir abiejų privilegijų turinio analizė. 1507 m.³⁸ žydų bendruomenių, iš jų ir Trakų, prašymu Žygimantas Senasis paskelbia 1388 m. Vytauto Didžiojo privilegiją Brastos žydams galiojančią visai LDK žydų bendruomenei. Tais pačiais 1507 m. Žygimantas Senasis taip pat patvirtina išsamiausią privilegijos Trakų karaimams variantą³⁹, vėliau be pakeitimų (išskyrus 1646 m. Vladislavo Vazos privilegiją) konfirmuojamą ir kitų LDK valdovų. Norint įrodyti lygiagrečiai negalėjusių veikti privilegijų skirtybes, lyginamos esminių jų straipsnių citatos:

1507 m. Žygimanto Senojo visai LDK žydų bendruomenei patvirtinta 1388 m. Vytauto Didžiojo privilegija Brastos žydams

„... jei tarp pačių žydų prasidėtų nesutarimai ir ginčai, mūsų miesto teisėjas negali iš jų imti jokios teismo rinkliavos, o tik mes arba mūsų seniūnas, jei juos teistų; o jei kas iš jų įvykdytų nusikaltimą ar pažeidimą, tokį teismą paliekame sau (didžiajam kunigaikščiui – J. Š.).“⁴⁰

„... Taip pat jei žydas važiuotų per mūsų valstybę, niekas negali jam trukdyti. O jei vežtų kokių daiktų pardavimui, privalo mokėti maitinimo mokesčių visose nustatytose maitinėse, kaip ir kiti juos moka.“⁴¹

Net trečdalis Vytauto Didžiojo privilegijos punktų skirti paskolų suteikimo / grąžinimo principams⁴².

Taip pat duodamas leidimas, kad „... žydai laisvai pardavinėtų ir pirkėtų bet kurį daiktą...“⁴³

Absoliutus privilegijų normų nesuderinamumas. Logiškai vienas kitą gali papildyti tik privilegijų straipsniai, aptariantys maitinimo mokesčio mokėjimą ir atleidimą nuo jo. Kaip tik karaimų atleidimas nuo maitinimo mokesčio greičiausiai ir buvo ta tik karaimams suteikta lengvata, kurią ėmė savintis Trakų žydai, galėję prisidengti termino *žydas* dviprasmiškumu. Kitos privilegijų normos fiksuoja skirtingo rango valstybės pareigūnų jurisdikciją bei normuoja skirtingų pakraipų ūkinę veiklą. Tai, kad 1388 m. Vytauto Didžiojo privilegijos Brastos žydams turinys nesisieja su vėlesnėmis karaimų privilegijomis ir ji yra suteikta

1507 m. Žygimanto Senojo Trakų karaimams patvirtinta 1441 m. Kazimiero privilegija Trakų karaimams

„... nesutarimus, iškilusius tarp pačių žydų (karaimų – J. Š.), turi teisti pačių žydų (karaimų – J. Š.) vaitas, kurį su mūsų leidimu paskirs ar išrinks mūsų Trakų vaivada. Visuose kituose ieškiniuose ir reikaluose, kurie priklauso pilies teisumui, jei jie patys ką pakvies ar bus pakviesti, turi būti teisiami Trakų vaivados ar jo vietininko.“⁴⁴

„... šitos [privilegijos] galia suteikiame [karaimams – J. Š.] amžiams ramiai ir taikiai keliauti žeme ir plaukti vandeniu per visas maitines kaip mūsų, taip ir kitų dvasiškų ar pasaulietinių kunigaikščių, ... per LDK ir valdas ir žemes, jai priklausančias, prekiauti nemokant jokio maitinimo mokesčio, tokiu pat papročiu, kaip esame dovanoję šiam Trakų miestui, kaip ir Vilniui.“⁴⁵

Minėtų privilegijų žydams atitiktinys greičiausiai yra kelios karaimams suteiktos lengvatos: „... Taip pat dovanojame ir suteikiame šitiems žydams (karaimams – J. Š.) laisvę paleisti ir ganyti gyvulius ir jaučius tose pievose ir laukuose, kuriuose nuo seno turėjo laikymus ir ganyklas. ... Be to, išleidžiame ir išlaisviname pačius Trakų žydus (karaimus – J. Š.) nuo derliaus įjovimo ir rinkimo mūsų laukuose...“⁴⁶

net dešimčia metų anksčiau, nei manoma karaimus įsikūrus Lietuvoje, pastebėjo karaimų teisine padėtimi LDK domėjęsi V. Raudeliūnas ir R. Firkovičius⁴⁷. Tačiau atmetę, jų manymu, abejotino tikrumo Vytauto Didžiojo privilegiją žydams, pirmąjį dokumentą, nustatantį karaimų teisinę padėtį Lietuvoje, pripažino 1441 m. kovo 27 d. Kazimiero privilegiją. Su šiuo teiginiu reikia sutikti. Tačiau Vytauto Didžiojo privilegijos Brastos žydams suteikimo aplinkybės ir autentiškumas jau pagrįstai įrodytas S. Lazutkos ir E. Gudavičiaus⁴⁸. Tuo tarpu Trakų, kaip ir visiems LDK, žydams Vytauto Didžiojo privilegija buvo oficialiai pa-

tvirtinta tik Žygimanto Senojo 1507 m. Būtų nelogiška manyti, kad nuo 1441 m. savivalda besinaudojantys Trakų karaimai būtų siekę kartu su žydais, jog būtų patvirtinta jų gyvenimą apsunkinanti Vytauto Didžiojo privilegija 1507 m., žinant, kad Trakuose buvo susibūrusi ne tik karaimų, bet ir žydų bendruomenė. Abi periodiškai atnaujinamos privilegijos, galiojančios nepriklausomai viena nuo kitos, įgyja konkrečius savininkus: Trakų žydams – Vytauto Didžiojo privilegija (kaip ir visoje LDK), karaimams – Kazimiero suteikta savivalda. Ir jokių nesklandumų, tikrų ar netikrų privilegijų, tik dvi skirtingos skirtingoms, bet dažniausiai tuo pačiu terminu *žydai* šaltiniuose įvardijamoms tautinėms grupėms suteiktos didžiųjų kunigaikščių privilegijos.

Vis dar abejojantiems žydų bendruomenės buvimu Trakuose kaip įrodymas galėtų būti greičiausiai ne be karaimų iniciatyvos Trakų miesto teismo knygoje 1646 m. gruodžio 3 d. data lenkų kalba įrašytas aktas⁴⁹, pačių karaimų pateiktas įregistruoti tik 1647 m. gegužės 20 d. Keista, tačiau akte fiksuojamas ne visas specialiai Trakų karaimų bendruomenei suteiktos, 1646 m. Vladislovo Vazos lotyniškai rašytos privilegijos turinys, bet su akivaizdžiais pataisymais perteikiamas tik draudimas žydams pirkti ar nuomotis namus Trakų mieste bei pelnytis pažeidžiant karaimų privilegijas ir prekiaujant svaigalais, nors žydų prekyba gėrimais neminama Vladislovo Vazos privilegijoje. Būtent šiuo į Trakų miesto teismo knygas patekusių aktu bandoma sukurti žydų rabinistų, kaip naujokų Trakuose, įvaizdį teigiant, kad žydai mieste įsikūrę tik neseniai ir juo labiau yra nepageidaujami, nes „... nekada prieš tai jokios teisės gyventi Trakų mieste neturėjo...“⁵⁰ Bet kuo tikėti: oficialia 1646 m. Vladislovo Vazos privilegija ar iškraipytu jos

dalies įrašu Trakų miesto teismo knygoje? 1646 m. Vladislovo Vazos privilegija, kuria suvaržoma žydų ekonominė veikla, patvirtinta atskirai Trakams, nes dar 1633 m.⁵¹ greičiausiai Vladislovo Vazos atėjimo į sostą proga iki tol tik Trakų karaimams skirta savivaldos teisė paskelbiama galiojančia visiems be išimties LDK karaimams. Ir po Vladislovo Vazos visi Lietuvos didieji kunigaikščiai tvirtindavo ne kokią kitą, o 1633 m. privilegiją visiems LDK karaimams, pripažindami Trakų karaimų teisių galiojimą visoje Lietuvos valstybėje.

Mums nežinomi vėlesni 1646 m. privilegijos patvirtinimai, nežinome, kaip buvo išspręstas ir žydų klausimas. Tačiau 1646 m. žydų ekonominės veiklos suvaržymai ir kiek pagražintas įrašas Trakų miesto teismo knygoje buvo prisimintas tik praėjus daugiau nei pusantro šimto metų, kai pasikeitė politinė situacija ir Lietuva tapo Rusijos imperijos dalimi. Tęsiant Rusijos carų antisemitinę politiką ir neatsisakant pomėgio žymėti „sėslumo zonos“ ribas, 1835 m. sausio 7 d.⁵² uždėjus „Imperatoriskosios Didenybės“ rezoliuciją, buvo patvirtintos kažkokios „Lenkijos karalių privilegijos“, garantuojančios išimtinę karaimų teisę gyventi Trakuose. Tuo tarpu, kaip įsitikiname, nė vienoje iš „Lenkijos karalių“ privilegijų, išskyrus žydų ekonominės veiklos suvaržymus, nebuvo griežto draudimo jiems gyventi Trakuose.

Taigi nauja *Trakų žydo* traktuotė – žydas ir karaimas turėtų padėti išvengti nesklandumų analizuojant LM medžiagą bei toliau gilinantis į mažai nagrinėtas tautinių mažumų istorijos Lietuvoje problemas, aktualias ir šiandien. Kita vertus, atsiveria nauji Trakų istorijos aspektai ir jų tyrimo galimybės, sureikšminant Trakus kaip pirmąjį etninės Lietuvos⁵³ miestą, priglaudusį karaimų ir žydų bendruomenes.

¹ Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga. Nr. 8. V., 1995 (toliau: LM. UžK.8). Nr. 169.

² Biržų dvaro teismo knygos 1620–1745 m. serija: Lietuvos teisės paminklai. Vilnius, 1982.

³ Сборник старинных грамот и узаконений Российской империи касательно прав и состояния русско – подданных караимов. Санкт-Петербург, 1840 (toliau: Сборник). С. XIII.

⁴ „... вси жидова лужики – рабанове, караимове...“ LM. УюК. Nr. 8. Nr. 169.

⁵ *Бершадский С. А.* Литовские евреи: история их юридического и общественного положения а Литве от Витовта до Люблинской унии. Санкт-Петербург, 1883. (toliau: *Бершадский С. А.* Литовские евреи); История евреев в России. Т. 11. Москва, 1914. (Тoliau: История). С. 36. Studijos autoriai, greičiausiai, neturi tvirtos nuostatos šiuo klausimu. Nes 1441 m. privilegiją Trakų karaimams vertina, kaip neturinčią precedento žydams suteiktą privilegiją. Tačiau knygos įklijose esančiose kartose rekonstruojančiose žydų bendruomenių sklaidą įvairiais laikotarpiais LDK ir Lenkijoje, Trakus žymi kaip miestą, kuriame gyvena ir žydai, ir karaimai iki pat III-ojo Respublikos padalinimo.

⁶ Сборник. С. XIII; *Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A.* Trakų miestai ir pilys. Vilnius, 1991 (toliau: *Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A.* Trakų miestai). P. 46;

Kryczyński S. Tatarzy litewscy. Warszawa, 1938 (toliau: *Kryczyński S.* Tatarzy litewscy). S. 8–9.

⁷ *Janulaitis A.* Žydai Lietuvoje. Bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV –XIX a. Kaunas, 1923 (toliau: *Janulaitis A.* Žydai Lietuvoje). P. 14; *Czacki T.* Rozprawa o zydach i karaitach. Krakow, 1890. P. 143 aiškiai atriboja žydus nuo karaimų, o 1441 m. Kazimiero privilegiją vienareikšmiškai priskiria tik Trakų karaimams.

⁸ Kraštas ir žmonės. Vilnius, 1988 (toliau: Kraštas ir žmonės). P. 51.

⁹ *Kryczyński S.* Tatarzy litewscy. Warszawa, 1938. S. 8–9; *Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A.* Trakų miestai. P. 46.

¹⁰ *Szyzmański A.* Osadnictwo karaimskie na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wilno, 1936. S. 29; Tokį pat komentarą išnašoja pateikia ir „Kraštas ir žmonės“ parengėjai. P. 51.

¹¹ Матвей Меховский. Трактат о двух Сарматиях. 1936. С. 109.

¹² *Бершадский С. А.* Русско-еврейский архив. Документы и регистры к истории литовских

евреев. Санкт-Петербург, 1882 (toliau: *Бершадский С. А.* Русско-еврейский архив) Т. 1. N. 10.

¹³ Ten pat, Nr. 13.

¹⁴ Lietuvos Metrika. 4-ta „Teismų bylų“ knyga: žr. РГАДА ф. 389. Ед. хр. 224 (toliau: LM. 4ТБК). L. 193r.–193v.

¹⁵ Сборник. С. 5.

¹⁶ „...подданные наши воит жидовский з ыншыми всими жидами тамошними...“. Собрание древних грамот и актов городов: Вильны, Троц, православных монастырей, церквей и по разным предметам. ч. 2. Вильно, 1843. (toliau: Собрание древних грамот). N. 76.

¹⁷ „...подданные наши мещане жидове места троцкого, воит Алесана Исаковичъ зо всею жидовою троцкою...“ Ten pat, Nr. 78.

¹⁸ Lietuvos Metrika. 6-ta „Teismų bylų“ knyga. Vilnius, 1995. (toliau: LM. 6ТБК) Nr. 190.

¹⁹ „... на томъ масть присягнути ведлугъ обычая права своего жидовского и ведлугъ ихъ привилѣя, яко в Статуе господарскомъ описуеть...“ Ten pat.

²⁰ „...четвертый день для жьда понеделокъ, в илею светого Мартина, в школе жьдовской в Троцех...“ Ten pat.

²¹ „...Ино на тотъ рокъ Аврашко, жьд, у Троцех быть и готовъ быть на томъ присягнути, и в школе ся становил, и доктору своему жьдовскому споведать ся, и в раду замьковому станье свое оповедал, и потому ж записаль, и князя Резаньского ждал, нижли князь(ь) Резан(ь)ский самъ не быть и его на присягу [не вель]. И кгда вжо они оттоль [с] Проков ехали, перед вечеромъ близко поткали слугу князя Резаньского, который имъ мовить, иж едетъ того жьда присяги пригледати...“ Ten pat.

²² Сборник. С. 6.

²³ Регесты и надписи. Свод материалов для истории евреев в Росси (80–1800 г.). Санкт-Петербург, 1899. № 259.

²⁴ *Бершадский С. А.* Русско-еврейский архив. Т. 2. №. 180.

²⁵ Ten pat. Nr. 249.

²⁶ Областной пинкос ваада главных еврейских общин Литвы (1623–1664 г.) Т. 1. С-П., 1912 (toliau: Областной пинкос). С. 60.

²⁷ Ten pat. P. 136.

²⁸ Ten pat. P. 291.

²⁹ Ten pat. P. 230.

- ³⁰ Сборник. С. 29.
- ³¹ *Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A.* Trakų miest. P. 75.
- ³² История. С. 36.
- ³³ *Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A.* Trakų miest. P. 46.
- ³⁴ *Raudeliūnas V., Firkovičius R.* Teisinė karaimų padėtis Lietuvoje (XIV–XVIII a.) // *Socialistinė teisė*. 1975. Nr. 4. (toliau: *Raudeliūnas V., Firkovičius R.* Teisinė karaimų padėtis). P. 49.
- ³⁵ *Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A.* Trakų miest. P. 45.
- ³⁶ *Лазутка С., Гудавичюс Э.* Привилегия евреям Витавтаса Великого 1388 г. Москва, 1993 (то-лиау: *Лазутка С. Гудавичюс Э.* Привилегия евреям). С. 34.
- ³⁷ Сборник. С. 42.
- ³⁸ *Лазутка С., Гудавичюс Э.* Привилегия евреям. С. 82.
- ³⁹ *Бершадский С. А.* Русско–еврейский архив. № 3.

- ⁴⁰ *Лазутка С., Гудавичюс Э.* Привилегия евреям. С. 84. пункт 7.
- ⁴¹ Ten pat. P. 84, straipsnis 11.
- ⁴² *Лазутка С., Гудавичюс Э.* Привилегия евреям. С. 82–90.
- ⁴³ Ten pat. P. 88, straipsnis 34.
- ⁴⁴ *Бершадский С. А.* Русско–еврейский архив №. 3.
- ⁴⁵ Ten pat.
- ⁴⁶ Ten pat.
- ⁴⁷ *Raudeliūnas V., Firkovičius R.* Teisinė karaimų padėtis. P. 49.
- ⁴⁸ *Лазутка С., Гудавичюс Э.* Привилегия евреям. С. 34.
- ⁴⁹ Сборник. С. 20.
- ⁵⁰ „...które nigdi przed tym żadnego inkolata w mieście Trockim nie mieli...“ – Ten pat.
- ⁵¹ Сборник. С. 46.
- ⁵² Сборник. С. 120.

Iteikta 1998 m. birželio mėn.

WEN FAND GHILLEBERT DE LANNOY IN TRAKAI ODER WAS BEDEUTET „JUDE VON TRAKAI“

Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė

Summary

Wegen der ungenügend kritischen Einschätzung der Forscherbehauptungen vom Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts bürgerte sich ein einseitiges Verständnis des Begriffes „Jude von Trakai“ im Sinne des Karäers (Karaimes) ein, der bis Mitte des 17. Jahrhunderts gebraucht wurde; damit bekommt Trakai den Status einer besonderen Stadt des Litauischen Großfürstentums, in der sich Juden und Karäer wegen der unüberwindbaren religiösen Unterschiede nicht vertragen konnten. So wurde ein im der Historiographie nur im der Form einer schüchternen Annahme aufgetauchter Gedanke verworfen, daß in Trakai auch eine Gemeinde der Juden Rabinisten funktionierte. Im Artikel wird nämlich diese Annahme geprüft; als Ausgangspunkt dient die Analogie zwischen den Begriffen „Jude von Trakai“ und „Jude von Luzk“, wobei man weiß, daß in Luzk zwei Gemeinden – eine karäische und eine jüdische – funktionierte, genannt mit einem Begriff. Unter der Hinzuziehung von Akten der Litauischen Metrik und

Dokumenten über die Verteilung der Staatlichen Gebühren, die ausschließlich von Juden eingetrieben wurden, wurde es klar, daß neben der Gemeinde von Karäern in Trakai auch eine Gemeinde von „anderen“ Juden, d.h. von Rabinisten, funktionierte, die in allgemeinestaatlichen für Juden gegebenen Privilegien fungiert. Bei der Annahme, daß es in Trakai zwei Gemeinden – eine von Karäern und eine von Juden – gab, finden zwei inhaltlich unvereinbare, für verschiedene nationale Minderheiten gegebene Privilegien leicht ihre wirklichen Adressaten zurück: das Privilegium von Vytautas dem Großen von 1388 für Juden und das Privilegium von Kasimir von 1447 für Karäer von Trakai, obwohl sie bisher als einander ergänzend galten oder man die Authentizität des Privilegiums von Vytautas dem Großen bezweifelte. Nach der Entdeckung der Zweideutigkeit der Termine „Jude von Trakai“ und „Jude von Luzk“ wird Trakai zu der ersten Stadt des ethnischen Litauen, die die Gemeinden von Juden und Karäern aufgenommen hat.